
Елма Аземовић¹
Основна школа „Вук Караџић“, Нови Пазар

Прегледни рад
Методичка теорија и пракса, број 1/2021
УДК: 371.3:821.163.41]:821-343.09
стр. 24–32

ПОЈАМ БАЈКЕ У ЧЕТВРТОМ РАЗРЕДУ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

Резиме: Са појмом бајке ученици се срећу већ у другом разреду основне школе. Они се упознају са народном бајком и њеним карактеристикама. Народне бајке имају стереотипне почетке, учестале бројеве 3, 5, 7, 9, 12, јављају се натприродна и чудесна бића, главни јунак увек мора да пређе неколико препрека како би остварио циљ, завршавају се увек срећно итд. За разлику од народних, код којих је аутор непознат, код ауторских се тачно зна писац, не завршавају се увек срећно, ликови углавном имају имена и развијенија је психолошка и физичка структура ликова. Упоредивањем и анализом, ученици уочавају разлике и сличности народних и ауторских бајки. Схватање бајке на прави начин зависи од саме анализе, али и од тога како је она представљена у уџбеницима. Циљ овог рада јесте приказ, анализа и упоређивање народних и ауторских бајки у читанкама различитих издавача за 4. разред

Кључне речи: бајка, народна бајка, ауторска бајка, уџбеници, четврти разред.

УВОД

Бајка је једна чудесна прича (Вуковић, 1989:153). Као књижевни жанр, бајка се до сада доста мењала, па тако ако посматрамо њен развој, начин писања и време настанка у најширем смислу, можемо разликовати народну и ауторску. Народна бајка као плод духа човека утицала је на настанак ауторске – писане бајке. Због својих вредности, своје комплексности, народна бајка живи и данас, а послужила је и као узор и извор са којег су аутор точили многа сазнања и уграђивали их у своје стваралаштво (Цветановић, Јевић, Стојков, 2020:150). Ако бисмо дефинисали бајке, рекли бисмо да су оне пре свега књижевна дела чија се композиција одликује

¹ elma.azemovic@hotmail.com

занимљивим збивањем које се одвија у времену и простору и посебним ликовима (јунацима, херојима, племићким наследницима, принцезама, вештицама, вилама). Хронологија у бајкама се одликује тиме што тече линеарно (проблем се јавља на почетку, долази до низа препрека у његовом решавању, али се оне превазилазе и завршавају срећним крајем), а време збивања је скоро увек у прошлости. Бајке могу бити народне и ауторске. Када су у питању народне бајке, за њих се не зна се тачно ко их је измислио и зато кажемо да их је народ створио. Оне су се дуго времена преносиле с колена на колено. Наше народне бајке први је сакупио Вук Стефановић Караџић. Управо је Вук Стефановић Караџић сакупио бајке у којима се приповедају „којекаква чудеса што не може бити“ (Мазић, 2005:7). Оно што је карактеристично за почетак народних бајки је да оне увек почињу на један посебан начин: *дио једном, у далекој земљи, некада давно* итд.

У жељи да онај ко чита бајку извуче неку поуку и да схвати да добро увек побеђује зло, народне бајке имају срећан крај, по чему су и препознатљиве. У народним бајкама су чести бројеви 3, 5, 7, 9, 12 који се понављају, а поред људи, у догађању су уплетена натприродна и чудесна бића: змајеви, чаробњаци, дивови, вештице, виле, вукодлаци, зачаране принцезе.

Насупрот њима, постоје ауторске бајке које, и само име каже, имају свог аутора. Неки од познатих писаца ауторских бајки су: браћа Грим, Ханс Кристијан Андерсен, Гроздана Олујић, Шарл Перо итд. Између народних и ауторских бајки постоје неке типичне разлике. Код ауторске бајке писац нас уводи у причу сваки пут другачијим почетком. Код ауторске бајке се може јавити и тужан крај. Нпр. у бајци „Девојчица са шибицама“ дешава се двоструки завршетак: срећан и тужан. Тужан је зато што је девојчица умрла због хладноће и глади на улици: „А ујутру, у оном ћошку између две куће, нашли су је румених образа и са осмехом на уснама – била је мртва. Смрзла се последње вечери у старој години.“ Срећан је зато што је она коначно са својом баком на небу: „Никада раније јој бака није изгледала тако лепа и тако радосна. Она узе девојчицу у наручје и понесе је високо, високо у велику радост и предивну топлину. Сада је девојчица била на небу и више није било ни зиме, ни глади ни страха.“

У ауторским бајкама ликови могу бити биљке, животиње, људи, нељудско биће, али је радња усмерена више на савремени живот у граду. Такође, углавном ликови имају имена и развијенија је психолошка и физичка структура ликова.

„Бајка је најприсутнији жанр у настави књижевности у млађим разредима.“ (Јанићијевић, 2016: 222). Кроз њену обраду се намеће низ питања, какво је, рецимо, питање њихове васпитне функције. Препознајући значај бајки, као и велику заинтересованост за њихово читање, долази до увођења народних и ауторских бајки у наставни програм, а самим тим и у читанкама за разредну наставу. Када се упоређују и истражују одређене читанке, добија се јасан увид у различит приступ бајкама од стране аутора читанки. Дакле, циљ овог рада је да се упореди увођење појма бајка у четвртог разреда основне школе код различитих издавача, односно да ли се појам бајка уводи у читанкама или не, како је дефинисана бајка код различитих издавача, на који начин се уводи појам, тј. да ли се уводи уз одговарајући текст, да ли су питања и задаци везани за појам који се уводи, да ли се знања проширују итд. Такође, у овом раду биће речи о

томе које су народне и ауторске бајке дате у наставном програму, а биће и истраживана њихова даља примена у читанкама различитих аутора и издавача, јер постоје разлике у увођењу појма бајке и упознавању са њиховим карактеристикама. За поређење увођења појма бајке и само истраживање користићу следеће изворе: Симеон Марковић и Славица Марковић, *Читанка за четврти разред основне школе*, Радмила Жежељ Ралић, *Маша и раша*, *Речи чаробнице* и читанку за четврти разред, *Прича без краја* Зорана Опачић Николић и Даница Пантовић.

БАЈКЕ У ЧЕТВРТОМ РАЗРЕДУ

У наставном програму за први разред се не спомиње појам *бајка*. Међутим, како се текстови из школске лектире користе за усавршавање читања и писања и увођење ученика у основне појмове о књижевности, тако се ученици подстичу да уоче ликове у књижевном делу, њихове особине и поступке, њихова емоционална стања (радосно, тужно, смешно) и да разликују појмове добра и зла, али без увођења дефиниција књижевнотеоријских појмова. Причање бајки развија и естетски сензибилитет деце и подстиче креативност (Стакић, 2019: 146). „У програму је у појмовима сусрећемо у другом разреду, заједно са епском песмом и басном на нивоу препознавања“ (Јанићијевић, 2016: 222). Дакле, у другом разреду, ученик треба да научи да разликује књижевне врсте: песму, причу, басну, бајку и драмски текст, да одреди главни догађај, време и место дешавања, као и редослед догађаја у тексту. У књижевним појмовима трећем разреду дата је у одређењу „народна и ауторска бајка – препознавање.“ Ученици се постепено упознају са овим појмом, па тако би требало у трећем разреду већ да препознају и разликују народну од ауторске бајке. Када је у питању четврти разред у књижевним појмовима се појам народна и ауторска бајка уопште не спомиње. У оквиру наставног програма за четврти разред планирано је да се обраде следеће бајке:

Народна бајка „Пепељуга“

Браћа Грим „Трнова Ружица“

Гроздана Олујић „Олданини вртови“ и друге бајке (избор)

Ханс Кристијан Андерсен „Ружно паче“

Да би ученици у четвртном разреду могли да препознају које су то народне а које ауторске бајке, они морају да знају неке карактеристике и разлике међу њима. Такође, боље би било да се четвртном разреду тражи проширивање знања о карактеристикама народних и ауторских бајки, а да то није само разликовање на основу тога што народне бајке немају аутора, а ауторске бајке имају.

НАРОДНЕ БАЈКЕ У ЧЕТВРТОМ РАЗРЕДУ

У четвртном разреду ученици читају народну бајку „Пепељуга“. Она је у читанкама, зависно од издавача и аутора, различито представљена. У *Читанци* за четврти разред (Симеон Маринковић и Славица Марковић) пре директног упознавања са бајком *Пепељуга* ученици у

посебном делу „Шта смо научили о епским делима“ (Маринковић, Марковић, 2014: 72) обнављају појам бајка, који је дефинисан овако: „Бајка је врста приповетке која говори о чудесним ликовима и о борби добра и зла у којој добро побеђује. Може бити народна (ако ју је стварао народ) и ауторска (ако је дело познатог писца) (*Пейељуја* – српска народна бајка, *Трнова Ружица* – браћа Грим).“ (Маринковић, Марковић, 2014: 42). Овде се ученици присећају појмовног одређења народне бајке и упознају са примером те врсте бајке коју ће касније обрађивати. То је добро, јер ученици треба да обнове шта су бајке и како се оне деле. Након текста ове народне бајке у читанци поменутих аутора налази се део „Шта смо научили о народној књижевности“, где је сада конкретније дата дефиниција појма народна бајка: „Народне бајке говоре о чудесним догађајима и личностима, о борби добра и зла у којој добро побеђује (*Пейељуја* – српска народна бајка)“ (Маринковић, Марковић, 2014:72). Када је у питању бајка и начин на који је она представљена у овој читанци, о томе се може говорити похвално. Пре текста бајке налази се неколико питања која служе како би се ученици увели у текст који следи. То су следећа питања: „Шта су бајке? По чему се оне разликују од других прича? Да ли си читао бајку „Пепељуга“ или гледао цртани филм?“. Овим низом питања аутори читанке ученике на одличан начин уводе у текст народне бајке са којим тек треба да се упознају. С обзиром на то да је дато објашњење народних бајки, добро је да аутори сада даље користе овај појам у анализи, јер након ње следи седам питања која се односе на бајку. Питања су добро одабрана и формулисана, одговарају узрасту ученика и нивоу потребног знања у том узрасту. То су питања следећег типа: „Да ли се из текста може закључити где се и када се дешава радња ове бајке? Који су ликови у причи главни, а који споредни? Наведи особине ликова и у тексту нађи податке који то потврђују. Препричај бајку. Замисли да је царев син лутајући по царству изгубио Пепељугину папучу. Шта се после тога догодило?“ (Маринковић, Марковић, 2014: 63).

У читанци *Маша и Раша, Речи чаробнице*, ауторке Радмиле Жежељ Ралић, такође је дата народна бајка *Пейељуја*. Непосредно пре текста ученицима се поставља питање: „Која је твоја омиљена народна бајка?“ (Жежељ Ралић, 2018:63) Из овог питања може се закључити да су се ученици са појмом народна бајка упознати у претходном разреду, те да је бајка *Пейељуја* овде дата само као пример, без додатног дефинисања овог појма, којег у читанци и нема, што се Наставним програмом за четврти разред не тражи.

У читанци се осим текста бајке налазе објашњења непознатих речи из бајке, затим у делу „Кажи ми, кажи“ можемо видети велики број питања која се односе на текст, радњу и ликове у овој бајци. Питања су следећа: „Да ли си очекивао овакав развој догађаја у бајци? Зашто? Како се зове Пепељуга у народној бајци? Је ли обичај да ликови у народној бајци имају лична имена? Како је Пепељуга изгубила мајку? Шта се дешава кад се отац поново ожени? Где Пепељуга проналази утеху? У каквим хађинама одлази кришом у цркву? Који је најузбудљивији тренутак у бајци? Где маћеха скрива Пепељугу кад долази царев син? Ко открива превару?“ (Жежељ Ралић, 2018: 100). Ова питања пружају ученицима бољи увид у радњу текста и омогућавају боље разумевање ове бајке. Питања подстичу на размишљање, с тим што би могли да се више осврну да сами текст и да ученици сами проналазе одређене делове у бајци.

У посебном делу „За радознале“ дато је следеће објашњење о бајкама: „Бајку о Пепељуги имају многи народи света. У Кини је записана скоро хиљаду година пре Вука Караџића и Браће Грим, а у старом Египту била је популарна још у III веку. Пепељуга је била и јесте инспирација многих уметника“. Волт Дизни је направио о њој цртани филм, а код нас Александар Поповић позоришни комад“ (Жежељ Ралић, 2018: 63). Ако узмемо у обзир да су ученици већ у трећем разреду уочили разлику између ауторске и народне бајке, ови подаци са додатним информацијама су добри за ученике како би они прошили знања и схватили колико се заправо дуго преносе народне бајке и да је бајка послужила многим уметницима да створе нешто ново засновано управо на бајци.

У читанци *Прича без краја*, Зоране Опачић и Данице Пантовић дато је следеће објашњење за бајку: „Бајка – фантастична прича у којој се приповеда о борби добра и зла и у којој, после много препрека, добро побеђује. Заснована је на бројевима 3, 7, 9, 12. У њој главни јунак савладава немогуће препреке и задатке. У томе му помажу бића које је својом добротом заслужио. Бајка обично почиње: „Био једном један...“, а завршава се срећно. Време и место дешавања нису одређени. Осим народних, постоје и ауторске бајке, за које се зна ко их је написао. Оне могу имати другачије ликове па чак и тужан завршетак. Најпознатији писци бајки су браћа Грим, Ханс Кристијан Андерсен и, данас, Гроздана Олујић.“ Ово је једна свеобухватна дефиниција, која укључује сталне почетке, срећне завршетке, улогу бројева, препреке које јунаци бајки треба да савладају, однос добра и зла.

АУТОРСКЕ БАЈКЕ У ЧЕТВРТОМ РАЗРЕДУ

Проучавајући читанке, налазимо све поменуте ауторске бајке у наставном програму за четврти разред. Ауторске бајке са којима се ученици упознају у читанци *Приче без краја* јесу „Трнова Ружица“ – браћа Грим, „Ружно паче“ – Ханс Кристијан Андерсен и „Олданини вртвови“ – Гроздана Олујић. Начин приказивања бајке „Ружно паче“ у овој читанци је следећи: најпре се јавља текст бајке, затим објашњење непознатих речи, проблемска питања у којим се само на два места употребљава појам бајка, и на крају биографски подаци аутора бајке. Дефинисање и употреба појма ауторска бајка изостаје. Код бајке „Олданини вртвови“ – Гроздане Олујић запажам неке мање измене у односу на претходне бајке. Наиме, пре текста бајке ауторка ученике уводи у причу следећом реченицом: „Бајке се пишу од давнина, али настају и данас. Ево једне сасвим нове. Размисли по чему је слична, а по чему другачија од претходних!“ (Опачић Николић, Пантовић, 2007:70).

Након овог уводног дела, поступак приказивања бајке сличан је као и са претходном, једина је разлика у овом уводном делу у којем ауторка помиње бајку и на крају када се нуди објашњење ликова који се јављају у бајци, тачније ученици имају прилику да прочитају став ауторке ове бајке о ликовима из данашњих бајки: „У краљевству бајке, али и у краљевству детињства отац и мајка су краљ и краљица, солитер је некадашња прерушена кула, а свака непријатељски расположена одрасла особа – вештица или зли џин. Нажалост, у нашем времену све чешће се

рађају мали принчеви и принцезе који себе осећају као уклете, заслужене принчеве из бајки. Само затвор више није камена кула, већ солитер налик на „чардак ни на небу ни на земљи“ (Опачић Николић, Пантовић, 2007:74). Имајући у виду да су се ученици сусретали са појмом ауторска бајка у трећем разреду као и са њеним одликама, међу којима спадају и карактеристичке ликовне, овакво појашњавање појмова као што је лик у бајци свакако да је важно за ученике који се поново сусрећу са ауторском бајком и ликовима у њој.

Са поменутих бајкама ученици се упознају и у читанци *Маша и Раша, Речи чаробнице*. Овде се ученици најпре упознају са одломком из бајке „Олданини вртови“, након које је одмах и дефинисана ауторска бајка: „Ово је пример ауторске бајке. Док се за народне бајке не зна ко их је тачно осмислио и приповедао, писац ауторске бајке је познат. Ову бајку је написала Гроздана Олујић“ (Жежељ Ралић, 2018:41). Након овог објашњења, дата су проблемска питања у којим употребљава појам бајка, односно питања везана за анализу саме бајке. Питања су јасна и конкретна: Како почиње ова бајка? Где се одвија радња бајка? Ко су ликови? Шта се десило са девојчицом? Зашто није срећна? Шта она жели? Шта су Олданини вртови? Како девојчица тамо стиже? Чему се чуди? Како изгледају Олданини вртови? По чему се ова бајка разликује од народних бајки?

Бајка „Трнова Ружица“ је такође дата у овој читанци. Први контекст који доводи у везу ову бајку са народним бајкама су питања након текста: „По чему ова бајка личи на народне бајке? Објасни“ (Опачић Николић, Пантовић, 2007:53). Осим тога, разликовање ауторске и народне бајке се више не спомиње нигде. Сматрам да је боље да су ученици подстакнути питањима могли сами уочити разлику народне и ауторске бајке по карактеристикама, а не само по томе што ауторска бајка има аутора. На крају овог текста и анализе дат је краћи текст за оне који желе да знају више: „Свет бајке је чудесан и необичан. Њега ствара људска машта и зато је у бајкама све могуће. У њима сусрећемо нестварна бића, али и ликове који постоје. Место и време у бајци су неодређени, а ликови ретко кад имају властито име. У бајкама човек сања о лепом животу и правди. Познате су три српске народне бајке: „Чардак ни на небу, ни на земљи“, „Пепељуга“, „Биберче“ (Опачић Николић, Пантовић, 2007:57). Требало је само нагласити да се скоро све ове карактеристике односе више на народне него на ауторске бајке. Ученици су већ довољно спремни да полако уочавају и неке друге разлике између ауторских и народних бајки, а да то није само податак да једне немају аутора, а друге имају.

Када је у питању бајка „Ружно паче“, у овој читанци се у току анализе ниједном не спомиње појам бајка, већ се користи термин „прича“. Ученици су већ савладали појам бајке, па чак и народне и ауторске бајке, тако да је добро било да се управо тим термином и служе у току разговора и анализе о овој бајци. Само се у једној реченици спомиње бајка, и то у току задатка који следи након текста: „Опиши паче које се последње излегло. Напиши кратак извештај о доласку необичног пачета на свет. Ако ниси до сада прочитај бајку „Ружно паче“ у целини, као и остале Андерсенове бајке“ (Опачић Николић, Пантовић, 2007:53). Требало је чешће користити овај термин, а не само у једној реченици. Две наведене читанке које су послужиле као пример за истраживање постојања ауторске бајке у четвртој разреду показале су да су конципиране

готово на исти наин, избор текстова у њима је сличан, па и избор и начин дефинисања појмова, иако се на тај начин наставни програм не поштује до краја, јер њиме није предвиђено дефинисање појмова народна и ауторска бајка.

У *Читанциза 4. разред* аутора Симеона Маринковића и Славице Марковић бајка „Трнова Ружица“ је пропраћена питањима у анализи: на основу којих речи у првом пасусу откриваш да је овај текст бајка, да ли каснији ток приче потврђује да је текст бајка – наведи неколико ситуација које на то указују итд. Осим ових питања, после текста није дата никаква дефиниција везана за ауторску бајку, нити карактеристике исте. Међутим, код бајке *Ружно њаче*, пре текста се поставља питање: „Шта је то бајка?“. Дата су објашњења непознатих речи, али у питањима након текста се захтева од ученика да наведу због чега је ова прича ауторска бајка. Осим тога, појам бајка уопште се више не спомиње. Код бајке *Олданини вришкови* Гроздане Олујић, након текста се даје дефинија ауторске бајке: „Ауторска бајка је прича фантастичне садржине чији је аутор познат.“

Наведене читанке које су послужиле као пример за истраживање појма ауторска бајка у четвртог разреда, показале су да су конципиране готово на исти начин, избор текстова је сличан, као и дефинисање појма, иако се на тај начин наставни програм не поштује до краја, јер њиме није предвиђено дефинисање појмова народна и ауторска бајка. Међутим, свака додатна информација је корисна.

ЗАКЉУЧАК

Важно је да бајке буду у већој мери заступљене у читанкама за млађе разреде, зато што, осим што подстичу код ученика вољу за читањем, бајке умногоме могу помоћи деци. Пре свега, многе бајке садрже и истине које је тешко прихватити, као на пример у бајци *Ружно њаче*, где се паче осећа одбаченим. Бајка понекад најбоље каже оно што се деци треба рећи и помаже нам да разговарамо с децом и о ружним стварима, јер живот не чине само срећни тренуци. Нажалост, и ружне ствари се догађају, као на пример у бајци *Девојчица са шибцима*, где девојчица због глади и хладноће умире, те је децу потребно припремити и за тешка времена. Бајке увлаче децу у свет фантазија и подстичу њихову машту. Бајке уче децу да размишљају критички тако што деци јасно показују последице одлука и дела појединих ликова. Увек постоји позитивна нота или поука коју треба научити из бајке.

Народне бајке су један од жанрова које могу деци помоћи да сагледају свет из више угла, тј. могу упоређивати ликове и њихове поступке и како они завршавају на крају бајке и одагле извући поруку. Са друге стране, неке ауторске бајке немају срећан крај као што смо навели, али оно што је важно је да деца и ту могу извући јасну поруку и то их може подстаћи на дубље размишљање.

До четвртог разреда ученици стичу основна знања везана за бајку: шта је бајка, како делимо бајке, које су карактеристике народне бајке. Међутим, карактеристике народне бајке су много више приказане у читанкама него што се говори о ауторским. С обзиром да у четвртог

разреду ученици раде само једну народну бајку, *Пейељуу*, а остале су ауторске, могле су се навести и неке основне карактеристике ауторске бајке (јунаци су бића поникла из пишчеве фантазије или књижевности, често имају своје име, главни јунак може бити животиња, биљка, нељудско биће, ликови су више описани, време се конкретизује – или као део историјске прошлости, или као део модерне свакидашњице и опису времена поклања се већа пажња, простор се описује и често везује за именоване географске просторе, може се окончати страдањем и смрћу својих јунака). Ученици би тако научили да је разликују и на друге начине од народне, а не само по томе што имају свог аутора и самим тим проширити знање о њима.

Литература

1. Вуковић, Н., (1989): *Увод у књижевост за дјецу и омладину*, Универзитет „Вељко Влаховић“ у Титограду, НИО „Универзитетска ријеч“ Никшић.
2. Жежељ Ралић, Р., (2018): *Маша и Раша, Речи чаробнице, Чиианка за четврти разред основне школе*, Klett, Београд.
3. Јанићијевић, В., (2016): *Теорија књижевности у разредној настави*, Учитељски факултет, Београд.
4. Маринковић, С., и Марковић, С., (2014): *Чиианка за четврти разред основне школе*, Креативни центар, Београд.
5. Мaziћ, Б., (2005): *Вилинске њриче, Симболика и значење бајки*, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Београд.
6. Опачић Николић, З., и Пантовић, Д., (2007): *Прича без краја, чиианка за четврти разред основне школе*, Завод за уџбенике, Београд.
7. Стакић, М., (2019): *Бајка као језички њредложак у настави ѡрамаѡике у млађим разредима основе школе*, Универзитет у Крагујевцу, Педагошки факултет у Ужицу, Ужице, год. 22, бр. 21, УДК 37.016:821.163.41-028.31
8. Цветановић, З., Јевић, Н., и Стојаков И., (2020): *Методичка ѡеорија и ѡракса*, Часопис за наставу и учење, број 2/2020, УКД: 371.3;;821.163.42.09-342.

Elma Azemović
Elementary school “Vuk Karadzic”, Novi Pazar

THE CONCEPT OF A FAIRY TALE IN THE FOURTH GRADE OF ELEMENTARY SCHOOL

Summary: Students meet the concept of a fairy tale in the second grade of elementary school. They get acquainted with the folk tale and its characteristics. Folk tales have stereotypical beginnings, frequent numbers 3,5,7,9,12, supernatural and miraculous beings appear, the main character always has to cross several obstacles in order to achieve the goal, they always end happily, etc. Unlike folk tales, in which the author is unknown, in autros, the writer is known exactly, they do not always end happily, the characters mostly have names and the psychological and physical structure of the characters is more developed. By comparing and analyzing, students notice the differences and similarities of folk and aturous fairy tales. Understanding a fairy tale in the right way depends on the analysis itself, but also on how it is presented in textbooks. The aim of this paper is to present, analyze and compare folk and author’s fairy tales in textbooks from different publishers for the 4th grade.

Keywords: fairy tale, folk tale, author’s fairy tale, textbooks, fourth grade.

Раd је ѿримљен 18. 02. 2021. ѿодине, а рецензиран 09. 04. 2021. ѿодине.